

utóbb megnyílik előtte minden ajtó. Pedig sok ajtón kellett kopogtatnia, mióta becsapta maga mögött a Szépmíves Céh ajtaját!

Az életkor, amelyben Kolozsvári Grandpierre Emilt hátára kapta egy utolsónak nevezett hullám és ismét elsodorta múltjának egyik színhelyére, túl van apja életkorán, aki Kolozsvár-nosztalgiával telten Budapesten halt meg közel negyven évvel ezelőtt. Mégis szeretnők hinni, hogy ama bizonyos hullám inkább a végső volt, mint az utolsó.

MIKÓ IMRE

A FIÓKBAN MARADT REGÉNY

Kolozsvári Grandpierre Emil egyik legtermékenyebb és legnépszerűbb írónk, aki sűrűn jelenteti meg munkáit. A nagyközönség alkalmasint abban a tudatban olvassa műveit, aligha lehet kézirata, mely a fiókban rejtőzne. Mivel az írot még pécsi egyetemista korából ismerem, ahol diákkorunkban mindketten a Batsányi Társaság kebelében lábatlankodtunk s barátságunk mind a mai napig töretlenül fennmaradt, történetesen tudója vagyok annak is, hogy az általános közhiedelemmel szemben igenis van egy mű, amely az író minden buzgalma ellenére nem látott napvilágot és ez a sorrendben másodiknak írt, *A nadrágok lázadása* című groteszk szatírája. Két szempontból jelentősnek érzem, hogy jóval túl életünk delelőjén, amikor minden halandó igyekszik „tisztába tenni” múltját, beszéljünk e maga nemében páratlan munkáról. Egyrészt jelentősége miatt, mivel *A nadrágok* jellegzetes és határkő-jellegű alkotás lehetett volna Kolozsvári Grandpierre írói útján; másrészt azért, mert a regény kálváriáját ismerők közül már csak a 70. életévét éppen most ünneplő szerző és jómagam vagyunk az élők sorában. De mondhatnám úgy is,

hogy a regény hányattatásai szempontjából egyedül én vagyok az utolsó mohikán, mivel a szerző, amit akart, elmondta *Az utolsó hullám* című önéletrajzi művében s annak alapján aligha képzelhető, hogy az ügy pikánsabb részeire vissza óhajtana térni. Sokkal szemérmesebb ő, hogy sérelmével minduntalan előhozakodjék. Úgy érzem tehát, pusztán e tény egyenesen kötelességemmé teszi, hogy feltárjam, amit a regény körüli herce-hurcákról tudok.

Előljáróban meg kell említenem, hogy Kolozsvári Grandpierre nem bratyizó típus, pécsi éveink alatt még mi sem melegedtünk össze amúgy igazában. A fővárosba vetődve indult meg közöttünk igazi olvadás, jószérével azért, mert a batsányisták közül ketten kerültünk fel elsőnek Pestre. Ám az olvadás még mindig nem volt teljes, nem jutottunk el például addig, hogy írói terveibe beavatott volna, céljait ismertette volna velem. Pesti fogantatású „haverok” lettünk, ami szeretlen korcsmázást és a versenyig fajuló nő-hajhászást jelentett, néha gátlástalan csereberével. Hogy mennyire elhanyagoltuk a szakmai összebújást, azt talán legjobban jellemzi, hogy Kolozsvárott már megjelent első regényéről *A rostáról* szót sem ejtettünk, holott annak egyik főhőse mindkettőnknek legjobb barátja, Kováts József volt. Irodalmilag annyit tudtunk egymásról, hogy ő a Nyugatot szeretné megostromolni, én pedig az akkor csoporttá összeálló népiek irányába vonzódom.

Ilyen előzmények után alaposan meglepett, amikor barátom egy napon, hóna alatt vékony paksamétával jelent meg István út (ma Marek József utca) 7 szám alatti albérletemen, asztalra helyezte az összegöngyöltett kéziratot és arra kért, hogy mondjak kíméletlen bírálatot a regényről. Ilyen bizalomra eleddig csak Kováts Jóskát méltatta, még az igazán verzátus Fejtő Ferencet vagy Kardos Tibort sem. Ekkor éreztem először, hogy immár nemcsak „haverok”, hanem barátok is vagyunk.

Távozása után tüstént nekiestem a mintegy 150 sűrűn gépelt flekknek s ahogy mondani szokták, egy ültömben faltam

fel az étket. Addig is tudtam róla, hogy a fejetetejére állított helyzeteket szerfölött kedveli, miként azt már említett munkája, *A rosta* is bizonyította, az a bizarr fogás azonban, hogy az emberek által viselt nadrágokat élőlényi sajátosságokkal ruházta fel és az emberi ostobaság leleplező eszközeivé léptette elő, merőben meglepett és vakmerőséggel felérő kísérletnek hatott. Kerestem helyét az elképesztéssel operáló hazai írók, Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Karinthy Frigyes, Tersánszky Józsi Jenő társaságában, ámde nem tudtam sehogysen a kapásból felsorolt és kétségtelenül jeles szerzőkhöz igazítani eredeti látásmódját. Éreztem, hogy a fura történettel, mely a férfi öltözet egyik darabját érző, gondolkodó lényvé varázsolja, figuráit olyan oldalról közelíti meg, mint előtte még senki sem s az emberi gyengeségek leleplezésének olyan módozatát teremtette meg, amellyel minden megmutatható, ami határa ingerlő, silány és a teremtés koronáját leráncigálja trónusáról. Éreztem, az író többre vállalkozott, mint a nadrágok viselőinek erkölcsi levetkőztetése; frontot teremtett, amely az egész romlott társadalmat tekinti ellenségének és az ellen vonul fel. Aljasságokról, gonosztettekről, kártevésekről bizonyította be, hogy azok a hatalom birtokosainak uralkodói eszköztárába tartoznak s funkciójuk a kizsákmányolás állandósítása. Igaz, ad abszurdum fokozta a groteszket, de nem öncélből, hanem azért, hogy a jámborság álarcát lerántsa a hamis ábrázatokról s ily módon az osztársadalom álnoksága a maga kendőzetlenségében tükröződjék. Mindezt a mesterkélttség vagy erőszakoltság látszata nélkül vitte végbe. Érződött, a groteszk látás csak eszköz, hogy annak segítségével a legkényesebb társadalmi kérdéseket is megközelíthesse és azok romboló hatását feltárja. Érzékeltetni akarta, hogy magunkról, fogyatékoságainkról, nyomorult kicsinységünkről az a valódi kép, amit a lázadó nadrágok kavargása felvet.

Percig sem volt kétségem, hogy olyan művet tartok a kezemben, amely leleplező erőben, újszerűségével, az emberi esettség könyörtelen felmutatásával egy lépéssel már az európai irodalmi törekvések legmerészebb törekvésein is túlhalad s

újító szándékban, magyar viszonylatban, csak az előző nemzedék képzőművészeti rohamával rokonítható. Olyan a kísérlet, mint Szinyei Mersée vagy Csontváryé volt a maguk korában. Irodalmi előzményének legfeljebb Karinthy Frigyest lehetett tekinteni, azzal a hozzátoldással, hogy az új szatíráiró groteszk látásmódja sokkal kötetlenebb, többet marcolóbb, csapongóbban visszaverődőbb, mint elődjéé volt. Valami olyant művelt, amit az akkori mértékegységekkel nem is lehetett mérni. Ma már tudom, hogy azon az uton járt, amin később Dürrenmatt, Ionesco, az volt a benyomásom, hogy csoda történt, végre egyszer nem mi vesszük át a divatos új irányzatokat, hanem hozzánk jöhetnek tanulni Európa országaiból. Minden képzeletbeli messzilődulásai ellenére szigorú egységbe fogottnak tartottam Grandpierre vállalkozását, amely ellen semmi kivetnivalót nem lehet felhozni. Ez a megállapítás természetesen nem jelenti azt, hogy a játékos groteszk dürrenmatti vonásait már akkor teljes egészében felismertem volna; nem, percig sem akarok a homályos üvegen is átlátó ítésk hamis pózában tetszelegni. Valójában a mű voltaképpen jelentősége, modernsége fokról fokra tudatosodott bennem s a mai groteszk művelőinek kellett színre lépniök, hogy barátom új csapást vágó igyekezete a maga teljességében kitarulkozzék előttem. Ámde azt nyugodt szívvel vallhatom, hogy a teljesítmény újszerűsége azon nyomban megragadott és csalhatatlanul rátapintottam, hogy regénye megírásával Kolozsvári Grandpierre robbanó kézigránatot dobott volna az egykorú irodalom Zilahy Lajos, Harsányi Zsolt, Földi Mihály által uralt poshadó vizébe. Csalhatatlanul tapintottam, hogy a regénybeli újdonság nem meddő formai pepecselést, hanem tartalmi felfrissülést, ábrázolási módszerben véghez vitt újítást jelent, ami minden új úton járás legfőbb meghatározója.

Benyomásaim összegezése lelkendezés kíséretében történt, s ez szemelláthatólag növelte Grandpierre megingott önbizalmát. Éppen emiatt később furcsállottam, hogy a kézirat további sorsáról nem akart beszélni s ha kérdeztem, elütötte a szót. Abban a feltevésben voltam, hogy első kiadóját az er-

délyi Szépmíves Céh-et tekintve továbbra is megjelenési fórumának s oda adta kéziratát. Az igazat megvallva, magam sem firtattam, mi van írásával. Adminisztratív késedelmeskedésnek tulajdonítottam, hogy múlnak a hónapok és nem történik semmi.

Pedig nem így volt. Hogy nincs minden rendben, arról közvetve értesültem.

1933 tavasza lehetett, amikor barátom telefonon felhívott, hogy aznap este legyenek az Oktogonon levő Abbázia kávéházban. Beharangozóul közölte, hogy az Erdélyi Helikon szerkesztőjének és a Szépmíves Céh egyik vezetőtagjának, Kovács Lászlónak óhajt bemutatni. Éreztem, a hónóm alá nyúlási szándék vezérli, szeretné számomra kikövezni az utat, ha netán már volna valamim, amit el akarok sütni.

A kopaszodó, megyei ügyész külsejű, zömök Kovács Lászlót már jó hangulatba lendítette az elfogyasztott bor, amikor a kávéházba beállítottam. Minduntalan azzal a kéréssel állt elő, telepedjünk át valamelyik közeli mulatóba, ahol olcsó, kis konzum-nőkkel lehet hetyegni. Grandpierre azzal csitította, hogy egyelőre korai az idő a bározáshoz, ha Kovácsnak kedve van, később átmehetünk a rézsút átellenes Kék egérbe. A szerkesztőt ez megnyugtatta, ami abból is kitűnt, hogy nyomban a sopánkodásra tért át. Sirámából az világlott ki, hogy Grandpierre nem elég lojális a Céh irányában, mert nem akarja sorrendben harmadiknak elkészült *Dr. Csibráky szerelmei* című regényét a Céhnek adni. Hivatkozott arra, hogy *A rosta* kiadásával először ők biztosítottak az írónak nyilvánosságot, így nem illő, hogy most, Péter András révén a Franklinnal kacérkodják. Emici barátom azzal vágott vissza, hogy a Céh cserbenhagyta őt s azért próbál magának más lehetőséget teremteni. A „cserbenhagyás” megjelölést pedig tagadta, mondván, a Céh hagyta cserben őt azáltal, hogy *A nadrágok lázadása* kiadását nem vállalta. Kovács töke-elégtelenségükre hivatkozott s a rizikót emlegette. A *Nadrágok*-kal, mint mondta, lehet hatot, de lehet vakot is nyerni, lévén a regény fölöttébb problematikus mű. Anarchista kísérletnek nevezte a munkát, amely a közönség bojkottját válthatja ki s ez

azt eredményezhetné, hogy az egész erdélyi magyar irodalom mentsvára „befuccsol”. „Az olvasókat előbb véglegesen meg kell hódítani az írónak — érvelt szokatlan hévvel —, *A rosta* után a *Csibrákyval* ez megtörténhetne. Utána már jöhetnek az anarchizmussal is.

Menten megállapítottam, hogy a vita nem újkeletű a két ember között és az álláspontok meglehetősen megmerevedtek. Igyekeztem közvetítőként hasznosítani magam. Azt ajánlottam barátomnak, adja a *Csibrákyt* a Szépmíves Céhnek, ha utóbbi kötelezően megígéri, hogy harmadikként a „veszélyes anarchista művet”, a *Nadrágokat* is megjelenteti. Grand-pierre észrevehetőleg hajlott volna erre a megoldásra, ám Kovács nem mert egyértelműen nyilatkozni. Mindössze odáig ment a kötelezettség vállalásban, hogyha a *Csibráky* elsőprő sikert arat, jóindulatúan megfontolják a *Nadrágok* kinyomtatását is. Emicit ez a kétes ígélet természetesen nem elégítette ki. Hivatkozott arra, hogy „elsőprő sikereket” legfeljebb az Athenaeum, a Révai tud biztosítani, mert azok táblás hirdetések tesznek közzé az összes napi és a kelendőbb hetilapokban, harsogó ajánlásukkal valósággal szuggerálják az olvasókat, milyen könyvre adják ki pénzüket. Neki, Grand-pierre-nek tehát jól felfogott önérdeke parancsolja, hogy lehetőleg a felsorolt kiadók valamelyike karolja fel őt, lehetőleg a Révai, mint az utóbbi időben élre tört cég. A Céhnek hálás, hogy első regényének teret adott, de nem kívánhatja tőle senki, hogy pusztán hálából feláldozza magát. Ő az egész magyar nyelvterület írója szeretne lenni.

Így értesültem, hogy *A nadrágok lázadása* még a vállalkozó szellemű Szépmíves Céh illetékeseit is meghököltette, a regényt nem akarják kiadni. Roppant meglepődtem a dolgok ilyenén állásától, de Emici barátomat nem faggattam. Rábíztam, beavat-e gondjaiba vagy nem.

Akadhat persze olvasó, aki tartózkodásomat lagymatagságnak találja s esetleg szememre lobbantja, miért nem álltam ki teljes mellel a *Nadrágok* igaza mellett. Mentségem, hogy Kováccsal friss ismerősök voltunk, nem tudtam, milyen hite-

le van nála véleményemnek, de még inkább lefogott az a körülmény, hogy a munka végső sorsát illetőleg teljesen bizakodó voltam; fogadni mertem volna, hogy a mutatkozó nehézségek átmenetiek s a mű újszerűsége előbb-utóbb megfogja a hozzáértőket. Hittem, hogy akkor, amikor Dunát lehetett volna rekeszteni könyvkiadással foglalkozó cégekkel, egy közülük mindenképpen helyén tartja az eszét és felismeri az írói termék értékét. Nem tudtam, hogy barátom akkor már a legobskurusabb kiadókat is végigházalta, de egyetlen vállalkozó szellemmel sem találkozott. Szemérmes volt, alkalmasint kudarcnak tekintette az értetlenséget, nem akart fiaskójával „eldicsekedni”.

Így magától értetődőleg azt sem árulta el, milyen természetű kifogásokba ütközött. Ha időnkint kérdeztem, legyintett s e kézmuzdulatát sokféleképpen lehetett értelmezni. A kendőzetlen tényállásról igazán csak önéletrajzi ciklusának utolsó kötetéből, *Az utolsó hullámból* értesültem.

„Groteszk játékoság egyfelől, az egyre részletesebben megismert magyar valóság másfelől — írja az író idézett művében —. Ez a két tendencia húzott kétfelé, ez bomlasztotta meg a regény egységét.”

Ennél az önmagát elmarasztaló megállapításnál majd érdekes lesz hosszabban elidőznünk, addig még hadd beszéljek arról a mozzanatról, amikor csak a visszautasítás tényét ismerve, segítő szándékkal belekontárkodtam az ügybe.

A *Csibráky* megjelenését követőleg Grandpierre szűk körű lakásszentelőt rendezett, kihasználva az alkalmat, hogy ifjú nejének bemutasson bennünket. Tolnai Gáborral, valamint az ugyancsak pécsi batsányistával, Patkós Györggyel voltunk hivatalosak vacsorára a frissen birtokba vett Margit körüti lakásban. Étkezés alatt elég sután viselkedtünk, hatása alatt voltunk annak a szokatlanságnak, hogy eladdig legcsapodárabbnak ismert barátunk, mindannyiunkat megelőzve, a házasság révébe vezetett s valahogy a megjelent mű sikere is zavarta közérzetünket. A nyakló nélküli, olcsó lelkendezéstől óvott természetünk, évdni meg nem mertünk, attól tartva, hogy

szellemeskedő ingerkedésünk netán félrebicsaklik s a fiatalasszony félremagyarázza a körünkben dívó ugratás hangját. Inkább letudtuk, mint élveztük a vacsorát. Pedig a szakácsnő ugyancsak remekelt.

Feketére átvonultunk a szomszédos férfiszobába s alighogy belcsüppedtünk a kényelmes fotőjökbe, megérkezett a vacsora utánra hivatalos Szerb Antal és Halász Gábor is. Egy csapásra megváltozott a fagyos hangulat. Szerb Antal átvette a gyep-lőt s pergőn szellemes csipkelődéssel percek alatt feloldott minden belénk tokosodott hallgatagságot. A korabeli magyar irodalmat terítette boncasztalra s mint egy boszorkányos kezű műtősebész metszette fel a hasakat, gondosan elemezve az organizmusban bujkáló rendellenességeket. Volt, akinél megállapította, miként segíthet az illetőn a gyors sebészi beavatkozás, másról meg lemondóan közölte, hogy legjobb érintetlenül visszavarni a sebet, mert a betegség gyógyíthatatlan. Kibuggyant bizony minden, amit ennek vagy annak hibájául lehetett felróni s e tekintetben senki sem kapott kegyelmet. Különösen a falkába tömörülő népi írók akarnokjai kaptak vitriolos értékelést, akikkel szemben akkor előszeretettel hangztatott elmarasztalás volt, hogy magukon kívül mindenkit ki akarnak rekeszteni a magyar irodalom egyeteméből, akiről nem büzik messze az istállóság. Szerb Antal Féja Gézát tartotta az elítélendő irányzat főpapjának, ő volt hát az első számú célpont. Valahonnan megszerezte a különösen kifogásolt személynek egy jobboldali évkönyvben megjelent, ifjúkori, valóban spenótzöld vers-zengeményeit, azokat olvasta fel nagy kéjjel, a költemények belső káoszát külön nyomatékosítva. De nem a személyt, hanem a zavaros művet támadta, olyan szúróheggyel, hogy a sebet ejtés helyén vastagon bugygyant ki a nevetségesség. Gyilkos dolgot művelt s én bizony, aki akkortájt a kipécézett bűvöletében éltem, kínos percekét álltam ki. Éreztem, hogy a kaján tombolással, az irodalom rontás gátlástalanságával szembe kellene szállnom, de olyan vértetű bajvívóval, mint amilyenek Szerb Antal akkor mutatkozott, egyszerűen nem mertem tengelyt akasztani. Meg

voltam győződve, hogy nem tudom megvédeni a megtámadottat s csak ártok neki azzal, ha védelmére felsorakozom.

A végén aztán sort kerített Szerb Antal a házigazdára is. Ezzel mintegy érzékeltette, hogy az előzőek során odaszózt fricskákat is jószerével a mőkázás számlájára kell írni. Túl a köteles elismerésen, a *Csibrákyt* sem tekintette tabunak s ahol akadt kivesézni való, bőven használta a vitriolt. Azt bizonygatta, hogy az író saját, rejtegetett gyengéit gyúrta bele főhősebe. Patkóst elszörnyülködtették a túlborsos utalások, s úgy dohogta nekem, hogy Szerb Antal visszaél a vendégjoggal s ezt Emicinek nemcsak ríposztok, hanem szigorú rendreutasítás formájában is tudtul kellene adnia a túlkötetlen vendégnek. Ekkor már felismertem, hogy Szerb Antal csak a társalgást akarja élénkíteni, azt feleltem hát Patkósnak, hogy a házigazda nem gorombáskodhat, annak kellene mellette kiállni, aki a gúny-nyilakat sérelmesnek tartja utóbbi szempontjából. Patkós megértette, hogy őt uszítom s egyszerre megszűnt berzenkedni. Alighanem a háta is megborsószódott annak még a gondolatától is, hogy a szavakkal középkori lovag módjára bánó Szerb Antalt megleckéztetni próbálja.

Három óra már elmúlt, amikor távoztunk, hadd tegyem hozzá, enyhén beborozott állapotban. Szerb Antal szípkázó világiassága végül is szétzilálta kényszeredettségenket, még az emlékét is elfelejtettük, milyen elkámpicsorodva költöttük el az igazán pompás vacsorát.

Szerb Antal akkor ismert meg engem és Patkóst, nem tudta, van-e kellő érzékünk az ugratás iránt s talán az is felrémlt benne, hogy megbotránkoztunk. Komolyra fogta hát a hangot s értésünkre adta, hogy kötődéseit apró csipkelődésnek kell tekinteni, az igazat Emici regényéről a kezdet kezdetén mondotta el. Remek regény a billiárdfejű Dr. Csibráky históriája, a maga nemében egyedülálló. Emici mestere a torzképfestésnek, hozzá fogható csak egy volt a magyar irodalomban: Tolnai Lajos. Tolnai azonban vaskos és nehézkes, minden során átizzik az elszenvedett bántás miatti törlesztési szándék, mázsás kövekkel dobálózik, amikor gúnyolódni kellene. A

gúny roppant törékeny ábrázolási forma. Használni csak libbenve, a francia Lajosok udvaroncainak leheletkönnyű modorában lehetséges. Erre a példa: Iványi Ödön. Emicinél az biztató, hogy amikor gúnyolódik, simán görögnek a fogaskerekek, a szenvedélynek egyetlen csikorgást okozó porszeme nem zavarja az általa elindított gép munkáját. Hűvös kívülálló marad, közönyösen írja le, amit más öklét rázva adna elő. Sohasem dübörög, csak finoman odapöccint s ezzel frenetikusabb hatást ér el, mintha átkozódna. Új jelenség lesz ő a századközép magyar irodalmában.

Szerb Antal komoly véleménye annyira felvillanyozott, hogy sehogysen akartam abbahagyni a megpendített témát. Rőgtön *A nadrágok lázadása* jutott eszembe: szerettem volna kifürkészni, Szerb Antal tud-e valamit a fiókban szunyadó regényről s vajon osztja-e lelkesült véleményemet. Úgy véltem, ő az a befolyásos, tekintéllyel rendelkező irodalomtudós, akinek múltba ágyazottsága mellett is van érzéke az újszerű, eredeti iránt; ő az, aki elmozdíthatja Emici művét a zátonyról, amelyen megfeneklett. Megvártam hát, melyik iránynak vág neki és hozzácsapódtam.

Szándékosan *Csibrákynál* tartottam a beszélgetés tárgyát, így módoin volt, hogy egy merész kanyarral átlendüljek az ezt megelőző munkára. Hosszan ecseteltem, milyen tündöklően érvényesülnek a *Nadrágok*ban Emici ironikus képességei, milyen lenyűgöző eleganciával tálalja a humort a szatirikus társadalomrajz megtámasztására. Bevallottam, engem megragadott a groteszk helyzetek kifogyhatatlansága, az emberi silányságnak az a pőrére vetköztető kipellengérezése, amely azért gyilkos, mert a fejetetejére állított mozzanatok elsepernek minden fenntartást. Vakokiak neveztem a kiadók lektorait, akik visszarettentek a szokatlantól és nem vették észre, hogy mindez a sablontól való eltérés kedvéért történik. Kértem Szerb Antalt, vesse latba erkölcsi tekintélyét, mert ezzel megerősítheti a bizakodásában már megingott szerzőt.

Kiderült, hogy Szerb Antal először hall a regényről. Emici nem mutatta meg neki. Amennyire tőlem tellett, igyekeztem

rávenni őt, hogy maga kérje el Grandpierre-től a kéziratot. A jelekből arra következtettem, sikerült bogarat tennem a kiváló irodalomtudós fülébe. Annak az epizódnak részletes ismertetésénél, amikor a fodrász székében feszítő kegyelmes úrról a legváratlanabb pillanatban szalad le a lázadás szellemétől megmérgezett pantalló és a hatalmával hivalkodó férfiú hiába kapkod, hogy kibuggyanó szemérmét valahogyan elfedje, hangosan tört fel belőle a kacaj. Azzal váltunk el, hogy elkéri Grandpierre-től a kéziratot.

Ez nem történt meg, feltehetőleg azért nem, mert Szerb Antal nem tartozott kiadói kötelékbe s tapogatózására bizonytalannal fanyar fintorral válaszoltak volna. Jóval később, már a háború derekán, összeköttetésbe kerültem a mindenáron valami újat produkálni akaró Stílus kiadóval, amelynek, mint megtudtam, a zsidótörvény okos kijátszásával Szerb vezető lektora volt. Eszembe jutott barátom elsüllyedt regénye, de hiába. Grandpierre katonai szolgálatot teljesített, nem tudtam előkeríteni.

Felvetődhet a kérdés, hogyha már fogadatlan prókátorként az ügybe ártottam magam, a Margit körúti vacsora után miért nem Halász Gáborra akaszkoztam, akinek több befolyása volt akkor a kiadóknál, mint Szerb Antalnak? Először is ezt nem tudtam, másodszor nagy vonalakban már felvázoltam, miben láttam Szerb Antal szerepét, harmadszor és nem utolsósorban Szerb Antal volt az, aki csodás csevegőként azon az estén mindenkit megbabonázott, következésképp irányában éreztem hatásosabb vonzalmat s mint a kulisszák mögötti helyzettel ismeretlen szürkeség, feltételeztem, hogy egy köztestületnek örvendő irodalomtörténész pozitív állásfoglalása mindennél hathatósabban esik latba. Halász Gábor munkássága, óriási tárgyi tudása később vált világossá számomra, mellesleg vele nem is barátkoztam össze annyira, mint Szerb Antallal. De különben is Halász Gáborhoz hasztalan fordultam volna. Ő már előzőleg véleményt formált s ezt aligha változtatta volna meg az én rábeszélésemre. Sőt. Részben az ő elmarasztaló ítélete akadályozta meg a regény megjelenését,

aminek súlyossága a legbeszédesebben abból a tényből világlik ki, hogy az ő nemleges véleménye alapján a szerző maga is elvetette alkotását, amint az *Az utolsó hullámból* idézett mondatból oly félreérthetetlenül kicsendül. No, nemcsak abban! Amikor ugyanis kérésemre újbóli olvasásra ismét átadta kéziratát, kiábrándultan lebiggyesztette száját és azt mondta: „Mit akarsz vele? Rossz és elhibázott.”

Nos, negyven és néhány év múltán gondosan újraolvastam a számtalan javítgatástól megviselt kéziratot, mely félreérthetetlenül magán viseli a meg-megújuló lektori direktívák szerinti módosítások nyomait. Ezek ösztönzésére a játékos elemek könyörtelenül kigyomláztattak a történesek menetéből, de nem használtak a munkának, ellenkezőleg rontottak azon. Csökkent az ábrázolás belső lendülete, a mese csontvázszerűen elcsenevészsedett, megdönthetetlen bizonyítékát szolgáltatva a két ellentétes tendencia teóriájának tarthatatlanságáról. Nekem, akinek még módomban volt az eredeti művet olvasni valósággal lesújtó megállapítani, milyen kegyetlen kasztrálás történt, amikor a történetet a szerző külső ösztönzésre megszabadította a játékosan groteszk elemektől. Elnyűtten vánszorgóvá tette a módosítással a történesek belső ütemét, emiatt a regény jóformán minden különleges ízét és színét elvesztette. Iskolás filozopteri tévedés a megállapítás, hogy „a két tendencia bontotta meg a regény egységét”, ennek pontosan az ellenkezője igaz. *A nadragók lázadásában*, és ezt kellett volna kárhoztatóinak észrevenni, a játékos groteszk nem vonta el a figyelmet a magyar valóságtól, ellenkezőleg: motiválta, hangsúlyosabbá tette azt. A játékos elemek kiirtásával kizárólag nevetőizminkat tehermentesítették, de szabadjon feltennem a kérdést: ez lenne a cél egy szatíránál? Az elmélet kiagyaloí különben magukról mondtak ítéletet, amikor a kívánt kozmetikázás ellenére fenntartották elutasító magatartásukat.

A kis tüsténkedőknél nem érdemes fennakadni, hiszen ők mindig csak azt szajkózzák, amire az egyetemen megtanították őket, sajnos, ezúttal velük egy gyékényen árult Halász Gábor is és ez már mélységesen elszomorító. Elszomorító,

mert lesújtó ráébredni arra a megrázó felismerésre, hogy meszsze világító szellemek is lehetnek hunyoriak, ha göröcsövük alá olyan preparátum kerül, mellyel eladdig nem találkoztak. Elszomorító, hogy még egy oly különleges szellem sem értette meg a merész, avantgardista fogantatású művet, amilyennek az ítéletmondót tiszteljük. Az az érzése az embernek, hogy le ragadt Proustnál, Joyce-nál, Dos Passosnál s nemhogy a Kafkát követő nemzedéket nem tudta volna megérteni, hanem még Fitzgeraldot sem értékelte volna a maga érdeme szerint.

Tisztában vagyok azzal, hogy több mint vakmerőség egy kézirat kapcsán ilyen megállapításokat tenni a magyar kritikai irodalom egyik legfényesebb csillagáról, ez esetben azonban nem egyszerűen egy regény megjelentetéséről, vagy elutasításáról, tehát secunder jelentőségű elnézésről, hanem a merőben új fel-nem-ismeréséről van szó, amiben hibázni már primer jelentőségű botlás. Kivált, hogy olyan tekintélyű kritikus adta le az ügyben nemleges voksát, akinek igazát maga a szerző sem merte kétségbe vonni. Ha akkor Kolozsvári Grandpierre-t csak a törekvésein belül fellelhető hibákért kritizálja meg Halász Gábor, de egyébként értően támogatja, nagyon valószínű, hogy ma nem a hódolattal kezelt nyugati nagyságokat tekintené a világ irodalmi közvéleménye a groteszk atyjának, hanem Kolozsvári Grandpierre-t, ami nemzeti szempontból sem volna közömbös.

Kolozsvári Grandpierre Emil nem merte megfellebbezni oly megfellebbezhetetlen szakteknitély véleményét, mint amilyen Halász Gábor volt. Ez érthető is. Hiszen utolsó kapaszkodóként fordult hozzá s talán bele is fáradt a kilátástalan küzdelembe. Csak a mániákus szerzők olyanok, hogy az igazán hozzáértő elutasítása után is ragaszkodnak a maguk elképzelt igazához. Kolozsvári Grandpierre nem ilyen, ezért adta fel a harcot. A méla csalódottság azonban ott bujkál soraiban, bizonyíték erre, hogy *Az utolsó hullámban* is többet foglalkozik elvetélt művével, mint bármelyik mással. Tudat alatt érzi, nagy lehetőséget szalasztott el: a világirodalomhoz történő felzárkózást. Erre vigasz nincs, bármilyen értékes is a hatalmas élet-

mű, amit kárpotlásul megvalósított. Barátja voltam, barátja vagyok. Engedje meg, hogy először kételkedjem őszinteségében. Fáj neki a csalódás, ha az idő közben elzsongította is. Alighanem azt érzi, amit a pajzán kedvű suhanc érez, aki eget, földet rázó selymaságot forralt ki, de savanyú öregekkel próbálta végrehajtani a kópéságot és ezek nem értették meg a csattanót.

TALPASSY TIBOR